

Asbjørn Kjønstad
Aslak Syse
Morten Kjelland

Velferdsrett

I

Grunnleggende rettigheter,
rettssikkerhet
og tvang

6. utgave

GYLDENDAL
JURIDISK

ASBJØRN KJØNSTAD, ASLAK SYSE OG MORTEN KJELLAND

VELFERDSRETT I

GRUNNLEGGENDE RETTIGHETER, RETTSSIKKERHET
OG TVANG

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2017
6. utgave, 1. opplag 2017

ISBN 978-82-05-49743-6

Omslagsdesign: Gyldendal Juridisk
Layout: Type-it AS
Sats: Type-it AS, Trondheim 2017
Brødtekst: 10,5/15 pkt. Minion

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Juridisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/juridisk
juridisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord til 6. utgave

Første utgave av denne boka, *Velferdsrett*, ble utgitt i 1997. Faget velferdsrett var da nytt og ble presentert for første gang i Norge. Det er få land som har samlet de velferdsrettslige spørsmålene til et eget velferdsrettslig fag. I tillegg har vi utgitt *Velferdsrett II: Barnevern- og sosialrett* (5. utgave 2017) for å imøtekommne lærebokbehovet ved de sosialfaglige studierettingene innen universitets- og høgskolesystemet.

Velferdsrett I er skrevet som lærebok for studenter ved masterstudiet i rettsskapskunnskap. Supplert med *Velferdsrett II* dekker den også lærestoffet i juss ved de sosialfaglige studierettingene. Vi har videre tatt sikte på å gi Nav-ansatte, helsearbeidere, sosialarbeidere, barnevernspedagoger og andre med behov for kunnskap om velferdsrett, en innføring i de rettsgrunnlagene som velferdsstaten bygger på. Målgruppen omfatter også ansatte i ulike offentlige etater, virksomheter for privat tjenesteyting, interesseorganisasjoner og humanitære foreninger. Det er vårt håp at også enkeltpersoner som mener de har rett til velferdsgoder, vil kunne finne svar og/eller argumenter for en riktig løsning.

Boka består av ti kapitler som faller i tre hoveddeler. De to første kapitlene utgjør velferdsrettens alminnelige del. Her gis det en oversikt over velferdsordningene og generelle juridiske spørsmål som knytter seg til disse. Rettighetsbegrepet, retts-sikkerhetsbegrepet og rettskildespørsmål innen velferdsretten står sentralt i disse kapitlene. De neste sju kapitlene omhandler ulike rettigheter, med vekt på rett til opplæring og arbeid, omsorgstjenester, helsetjenester, trygdeytelser og økonomisk sosialhjelp. Et stort omfang og mangfold av slike rettigheter er et viktig kjennetegn på velferdsstaten. Det avsluttende kapitlet handler om vilkårene for bruk av tvang innen barnevern og psykisk helsevern, og her beskrives det som kan kalles velferdsstatens «andre ansikt».

Få rettsområder er så gjennomregulert som velferdsretten, blant annet fordi rettighets- og tvangsbestemmelser krever hjemmel i lov. I tillegg til at detgis nye lover, foretas det stadig løpende endringer i eksisterende lover. Dette fører til at en lærebok i velferdsrett må ajourføres med jevne mellomrom.

Blant endringene i borgernes rettsstilling siden forrige utgave (2012), er det vedtatt mange endringer i folketrygdlovens regler om uføretrygd, foreldrepenger samt stønader til enslig mor og far. Videre kan nevnes retten til brukerstyrt personlig assistent og utvidelser av retten til barnehageplass. Også innenfor statlige helsetjenester er det skjedd endringer. Prioriteringsreglene har fått en annen utforming og plassering. Videre kan nevnes utvidelsen fra borgernes rett til fritt sykehusvalg til fritt behandlingsvalg. Psykisk helsevernloven er fra sommeren 2017 blitt vesentlig endret ved styrkingen av rettsvernet for pasienter med samtykkekompetanse.

På tvers av disse emnene – og som en «rød tråd» i boka – beskrives betydningen av grunnlovsreformen i mai 2014. Reformen styrket menneskerettighetenes stilling i norsk rett, med stor betydning for ulike velferdsrettslige spørsmål. Både grunnlovsbestemmelsene og menneskerettskonvensjonene behandles gjennomgående i de relevante kapitlene. I denne utgaven av boka er også den europeiske dimensjonen mer framtredende enn tidligere, gjennom beskrivelsene av EØS-rettens innvirkning på ulike velferdsrettslige reguleringer.

Siden forrige utgave i 2012 er boka revidert og i tillegg omarbeidet på en rekke punkter. Kapittel 6 om sykdomsbaserte ytelsjer er gitt en ny struktur ved at felles-trekk i reguleringen er samlet først i kapitlet, og deretter behandles særskilte vilkår og utmålingsregler for sykepenger, arbeidsavklaringspenger og uføretrygd. Reglene om yrkesskadefordeler er blitt viet noe mer plass. Kapittel 8 om inntektssikring ved høy alder er også nyskrevet og tilbygd med en oversikt over mangfoldet av pensjonsordninger, mens framstillingen av folketrygdens alderspensjon er gitt en mer begrenset omtale.

Boka er oppdatert per 1. januar 2017 når det gjelder lovgivning, rettspraksis, forskrifter og trygdesatser.

Asbjørn Kjønstad døde dessverre vinteren 2015, før revideringsarbeidet kom i gang. Vi har funnet det riktig å videreføre arbeidet med boka ved at Morten Kjelland, fagansvarlig lærer i velferdsrett ved Universitetet i Oslo, går inn som forfatter og ansvarlig for revideringen av Kjønstads tidligere kapitler, det vil si kapittel 1, 2, 5, 6 og 8. Aslak Syse har som tidligere ansvaret for kapittel 3, 4, 7, 9 og 10. Vi har kommentert hverandres kapitler, og vi er begge ansvarlige for hele boka. Ved arbeidet med velferdsretten som fag og ved tilretteleggingen av stoffet i denne boka, har vi hentet verdifulle impulser fra et rikt norsk og nordisk sosialrettslig miljø.

Noen fagpersoner som har kommentert deler av tidligere utgaver av boka, er takket i forordene til disse utgavene. Nå takker vi trygderettsdommerne Runar Narvland (kap. 6, 7 og 8) og Biørn Bogstad (kap. 8), førsteamanuensis Ingunn Ikdahl, Universitetet i Oslo (kap. 7) og professor Karl Harald Søvig, Universitetet i Bergen (kap. 10) for innsiktsfulle innspill og kommentarer. Vitenskapelig assistent Tonje Stegavik takkes for kildesjekk og nyttige merknader til framstillingen av reglene om tvangsbruk (kap. 10).

Til slutt retter vi en særlig takk til Gyldendal Juridisk ved redaksjonssjef Ida Kyhring og tekstkoordinator Kristin Preus for konstruktivt, fleksibelt og profesjonelt arbeid og samarbeid.

Oslo 15. januar 2017

Aslak Syse Morten Kjelland

Innholdsoversikt

KAPITTEL 1	
Grunnbegreper og grunnprinsipper i velferdsretten	25
KAPITTEL 2	
Rettighetstenkningen i velferdsretten	75
KAPITTEL 3	
Opplæring, arbeid og arbeidsløshet	123
KAPITTEL 4	
Helse- og omsorgstjenester fra kommunen	171
KAPITTEL 5	
Spesialisthelsetjenester	223
KAPITTEL 6	
Sykdomsbaserte trygdeytelser	253
KAPITTEL 7	
Trygdeytelser på bakgrunn av barneomsorg og familieforhold	305
KAPITTEL 8	
Inntektssikring ved høy alder	359

10 INNHOLDOSVERSIKT

KAPITTEL 9

Fattigdomsbekjempelse, økonomisk sosialhjelp og
kvalifiseringsprogram 399

KAPITTEL 10

Tvangshjemler og tvangsbruk i velferdsretten 451

Litteratur, registre mv. 553

Innhold

KAPITTEL 1

Grunnbegreper og grunnprinsipper i velferdsretten	25
1.1 Begrepet velferdsrett	25
1.1.1 Innledning	25
1.1.2 Konkurransesamfunnet	26
1.1.3 Solidaritetssamfunnet	27
1.1.4 Mellom konkurransesamfunnet og solidaritetssamfunnet	27
1.1.5 Kjennetegn ved velferdsstaten	28
1.1.6 Oversikt over innholdet i boka. Velferdsrett I og II	31
1.2 Hva velferdsretten omfatter	32
1.2.1 Trygderett	32
1.2.2 Helsersettsrett	33
1.2.3 Sosialrett	35
1.2.4 Opplæring	35
1.2.5 Arbeidsrett	36
1.2.6 Andre rettsområder av betydning for velferdsretten	37
1.3 Velferdslovgivningens verdigrunnlag	40
1.3.1 Innledning	40
1.3.2 Trygderett	40
1.3.3 Helsersettsrett	41
1.3.4 Sosialrett	42
1.3.5 Opplæring	43
1.3.6 Arbeidsrett	44
1.3.7 Generelt om formålsparagrafene	45
1.4 Administrering av velferdstiltak	46
1.4.1 Innledning	46
1.4.2 Storting og regjering	47
1.4.3 Departementer, direktorater og underliggende organer	48
1.4.3.1 Trygdelovgivningen	48

1.4.3.2 Helselovgivningen	49
1.4.3.3 Sosiallovgivningen	49
1.4.3.4 Opplæringslovgivningen	51
1.4.3.5 Arbeidsrettslig lovgivning	51
1.4.4 Regionale statlige enheter og fylkeskommunene	51
1.4.5 Kommunene	52
1.4.6 Private tjenesteytere	53
1.4.7 Nedenfraperspektivet	56
1.5 Finansiering av velferdstiltak	56
1.5.1 Staten	56
1.5.2 Folketrygden	57
1.5.3 Fylkeskommunene	59
1.5.4 Kommunene	59
1.6 Personkrets	59
1.6.1 Oversikt	59
1.6.2 Medlem i folketrygden	60
1.7 Rettslige og sosialpolitiske kjennetegn ved velferdstiltakene	62
1.7.1 Innledning	62
1.7.2 Naturalytelser, tjenester og penger	62
1.7.3 Ytelser til livsopphold, ytelser til å dekke spesielle behov og ytelser til å dekke ikke-økonomisk tap	64
1.7.4 Forebyggende tiltak, hjelp til selvhjelp og understøttelse	65
1.7.5 Korttidsytelser, ytelser i omstillingsperioder og langtidsytelser	67
1.7.6 Integrering og segregering	68
1.7.7 Frivillighet (tilbud) og tvang	69
1.7.8 Gratis ytelser eller krav om motytelser	71
1.7.9 Universelle eller behovsprøvde ytelser	72

KAPITTEL 2

Rettighetstenkningen i velferdsretten	75
2.1 Innledning	75
2.2 Rettskildene i velferdsretten	76
2.2.1 Innledning	76
2.2.2 Grunnloven	77
2.2.2.1 Generelt	77
2.2.2.2 Grunnlovsbestemmelser av særlig betydning for velferdsretten	78
2.2.2.3 Særlig om vern av trygderettigheter	81
2.2.3 Internasjonale kilder	85
2.2.3.1 Oversikt	85
2.2.3.2 Menneskerettigheter	86
2.2.3.3 EU/EØS-retten	89
2.2.3.4 Andre lands rett	93
2.2.4 Lovgivning	93
2.2.5 Lovforarbeider og etterarbeider	94
2.2.5.1 Forarbeider	94
2.2.5.2 Etterarbeider	95

2.2.6 Forskrifter og deres forarbeider	95
2.2.6.1 Forskrifter til velferdslovgivning	95
2.2.6.2 Forarbeider til forskrifter	96
2.2.7 Rettspraksis	97
2.2.7.1 Generelt	97
2.2.7.2 Presiseringer for ulike deler av velferdsretten	98
2.2.8 «Forvaltningsdomstolers» praksis	101
2.2.8.1 Trygderetten og dens praksis	101
2.2.8.2 Fylkesnemndene	103
2.2.8.3 Andre organer med et visst domstolspreg	103
2.2.9 Administrativ praksis	104
2.2.10 Administrative uttalelser	105
2.2.11 Rettsoppfatninger	106
2.2.12 Reelle hensyn	106
2.3 Rettighetsbegrepet i velferdsretten	107
2.3.1 Innledning	107
2.3.2 Rettigheter, verneregler og kontrollregler	108
2.3.3 Skillet mellom rettskrav og konkurranse om knappe ressurser	109
2.3.4 Analysemodell for om det foreligger en rettighet	110
2.3.5 Faste og vurderingspregede regler	111
2.3.6 Fordeler og ulemper ved et rettighetssystem	114
2.4 Rettssikkerhet	115
2.4.1 To hovedbetydninger av ordet rettssikkerhet	115
2.4.2 Materielle regler	115
2.4.3 Prosessuelle regler	116
2.4.4 Personelle regler	116
2.4.5 Kontrollorganer	117
2.4.6 Domstolskontroll	117
2.4.7 Rettssikkerhet må balanseres mot andre verdier	118
KAPITTEL 3	
Opplæring, arbeid og arbeidsløshet	123
3.1 Innledning	123
3.1.1 Om relasjonen mellom opplæring og arbeid	123
3.1.2 Opplæring og arbeid. Formål og lovgrunnlag	125
3.1.3 Framstillingen videre	127
3.2 Menneskerettslige og grunnlovsmessige krav til lovgivningen	128
3.2.1 Menneskerettighetene og retten til opplæring	128
3.2.2 Menneskerettighetene og retten til arbeid	130
3.2.3 Om retten til opplæring i Grunnloven	131
3.2.4 Om retten til arbeid i Grunnloven	133
3.3 Retten til opplæring	135
3.3.1 Allment om opplæringsretten. Opplæringsloven	135
3.3.1.1 Rett og plikt til grunnskoleundervisning	135
3.3.1.2 Rett til videregående opplæring	137

3.3.1.3 Valg av opplæringsspråk. Tegnspråk mv.	137
3.3.1.4 Ansvar for opplæring og opplæringens innhold	138
3.3.2 Opplæring før skolepliktig alder. Barnehagerett	139
3.3.3 Retten til tilrettelagt undervisning og spesialundervisning	141
3.4 Retten til arbeid	143
3.4.1 Innledning	143
3.4.2 Arbeidsmarkedsloven og Arbeids- og velferdsetaten (Nav)	144
3.4.3 Arbeidsformidling og arbeidsmarkedstiltak	146
3.4.4 Arbeidsmarkedstiltak og andre tiltak for personer med nedsatt funksjonsevne	148
3.4.5 Retten til trygdeytelser ved ulike attføringstiltak	150
3.4.6 Krav til tilrettelegging av arbeidsplassen. Diskrimineringsvern	152
3.5 Dagpenger under arbeidsløshet	154
3.5.1 Innledning	154
3.5.2 Tidsbegrensning av ytelsen	155
3.5.3 Vilkår om tap av arbeidsinntekt og arbeidstid	155
3.5.4 Krav til tidligere inntekt (kvalifikasjonskravet)	156
3.5.5 Grunnleggende krav til arbeidssøkeren	157
3.5.5.1 Oversikt over vilkårene	157
3.5.5.2 Vedkommende må være «arbeidsfør»	157
3.5.5.3 Vedkommende må være «reell arbeidssøker»	158
3.5.5.4 Vedkommende må være tilmeldt Nav	160
3.5.6 Forlenget ventetid og tidsbegrenset bortfall av dagpenger («avstengning»)	160
3.5.7 Vilkår om søknad. Ventetid	162
3.5.8 Bortfall av retten til dagpenger	162
3.5.9 Dagpengenes størrelse	163
3.5.10 Utmåling ved delvis arbeidsløshet	165
3.5.11 Avbrudd i dagpengeperioden	165
3.5.12 Utbetalingsregler. Misbruk	166
3.5.13 Klageregler og overprøvingsmuligheter	167

KAPITTEL 4

Helse- og omsorgstjenester fra kommunen	171
4.1 Innledning	171
4.1.1 Ny lovgivning om helse- og omsorgstjenester fra 2012	171
4.1.2 Rettigheter og behov	172
4.1.3 Begrepsbruk	173
4.1.4 Plan for framstillingen videre	174
4.2 En oversikt over kommunens plikter etter helse- og omsorgstjenesteloven	174
4.2.1 Lovens formål og virkeområde	174
4.2.2 Helse- og omsorgstjenestens generelle oppgaver og tjenester	175
4.2.3 Særlige oppgaver tillagt den kommunale helse- og omsorgstjenesten	177
4.2.4 Særlig om kommunens ansvar for boliger til vanskeligstilte	177

4.2.4.1 Utgangspunktet: En medvirkningsbestemmelse	177
4.2.4.2 Er «rett til bolig» en menneskerett?	178
4.2.4.3 Boligpolitiske utfordringer	179
4.2.4.4 Bolig for personer med funksjonsnedsettelse	180
4.3 Rett til helse- og omsorgstjenester	181
4.3.1 Innledning og rettskilder	181
4.3.2 Rett til øyeblikkelig helse- og omsorgshjelp	183
4.3.3 Rett til nødvendig helse- og omsorgshjelp	185
4.3.4 Prioriteringsutvalg for kommunale helse- og omsorgstjenester	187
4.3.5 Rett til fastlege	188
4.4 Krav om et tilstrekkelig og forsvarlig tjenestetilbud	189
4.4.1 Innledning	189
4.4.2 Kommunale «skal»-tjenester	190
4.4.3 Samordning av tjenestetilbud	194
4.4.3.1 Innledning	194
4.4.3.2 Individuell plan	194
4.4.3.3 Koordinering av tjenestetilbuddet	195
4.4.4 Brukermedvirkning, BPA og valg av tjenesteform	197
4.4.4.1 Innledning	197
4.4.4.2 Rett til tjenesteformen BPA	198
4.4.4.3 Rett til sykehjemsplass?	200
4.4.5 Omsorgslønn og annen pårørendestøtte	201
4.4.6 Krav til forsvarlighet og kvalitetsforbedring	203
4.5 Hvor skal tjenestene ytes?	205
4.5.1 Innledning	205
4.5.2 Hvor sterkt står retten til hjemmebaserte tjenester?	206
4.5.3 Hvor «fritt» står en tjenestemottaker til å flytte til ny kommune?	207
4.6 Finansiering av helse- og omsorgstjenester	210
4.6.1 Kort om finansiering av helse- og omsorgstjenester	210
4.6.2 Samhandlingsreformen og kommunale oppgaver	212
4.7 Vederlag for helse- og omsorgstjenester	213
4.8 Saksbehandlings- og klageregler	215
4.8.1 Innledning	215
4.8.2 Forvaltningslovens anvendelse	215
4.8.3 Klage på vedtak om tjenester	217
4.8.4 Domstolsprøving	219
KAPITTEL 5	
Spesialisthelsetjenester	223
5.1 Innledning	223
5.2 Hovedhensyn	225
5.3 Historiske linjer	226
5.3.1 Rettstliggjøring av velferdsfeltet	226
5.3.2 Fra endimensjonalitet til tredimensjonalitet	226
5.4 Generelt om rett til nødvendige spesialisthelsetjenester	228

5.4.1 Rettighetssubjekter og pliktsubjekter	228
5.4.2 Nødvendighetsvurderingen – de tre elementene	229
5.4.2.1 Oversikt	229
5.4.2.2 Pasientens behov	230
5.4.2.3 Forventet nytte av helsehjelpen	231
5.4.2.4 Forholdsmessighetsprinsippet	232
5.4.2.5 Helhetsvurdering. Kriterieneas relativitet	233
5.4.3 Fastsettelse av den konkrete helsehjelpen	233
5.4.4 Frister – et flersporet system	235
5.5 Presiseringer for utvalgte typer rettigheter	237
5.5.1 Rett til vurdering	237
5.5.2 Rett til fornyet vurdering («second opinion»)	239
5.5.3 Rett til valg av behandlingssted	240
5.5.4 Rett til individuell plan	242
5.5.5 Rett til syketransport	243
5.5.6 Rett til abortinngrep	245
5.5.7 Rett til smittevern hjelp	245
5.5.8 Andre særlover	246
5.6 Saksbehandling og klage	247

KAPITTEL 6

Sykdomsbaserete trygdeytelser	253
6.1 Innledning	253
6.2 To fellesvilkår	254
6.2.1 Det medisinske vilkåret	254
6.2.1.1 Generelt	254
6.2.1.2 Presiseringer av sykdomsbegrepet	256
6.2.1.3 Et relativt sykdomsbegrep. Diagnoseteori og symptomteori ..	258
6.2.2 Årsakskrav	259
6.2.2.1 Et dobbelt årsakskrav	259
6.2.2.2 Forholdet til medvirkningsreglene	261
6.2.3 Bevis	261
6.3 Sykepenger	262
6.3.1 Innledning	262
6.3.2 Vilkår	263
6.3.2.1 Tilknytning	263
6.3.2.2 Alder	264
6.3.2.3 Sykdom eller skade	264
6.3.2.4 Arbeidsu�ørhet	266
6.3.2.5 Årsakskrav: Avdempet hovedårsakslære	267
6.3.2.6 Aktivitetstiltak	268
6.3.3 Utmåling	268
6.3.3.1 Arbeidstakere	268
6.3.3.2 Selvstendig næringsdrivende	271
6.3.3.3 Frilansere	272
6.4 Arbeidsavklaringspenger	274

6.4.1 Innledning	274
6.4.2 Vilkår	275
6.4.2.1 Tilknytning	275
6.4.2.2 Alder	276
6.4.2.3 Sykdom, skade eller lyte	276
6.4.2.4 Arbeidsu�erhet	278
6.4.2.5 Årsakskrav: Vesentlighetslære	280
6.4.2.6 Aktivitetstiltak	281
6.4.3 Utmåling – arbeidsavklaringspengenes størrelse	284
6.4.4 Særregler om «venteperioder»	285
6.5 Uføretrygd	285
6.5.1 Innledning	285
6.5.2 Vilkår	286
6.5.2.1 Tilknytning	286
6.5.2.2 Alder	287
6.5.2.3 Sykdom, skade eller lyte	287
6.5.2.4 Nedsatt inntektsevne	288
6.5.2.5 Årsakskrav: Tradisjonell hovedårsakslære	289
6.5.2.6 Aktivitetstiltak	290
6.5.3 Utmåling	291
6.6 Yrkesskadetrygd og særfordeler	293
6.7 Behandling, klage og domstolskontroll	298
6.7.1 Sentrale aktører og trinn i saksbehandlingen	298
6.7.2 Overprøving av avgjørelser	299
6.8 Kort om bevis	301
KAPITTEL 7	
Trygdeytelser på bakgrunn av barneomsorg og familieforhold	305
7.1 Innledning	305
7.2 Ytelser ved graviditet, fødsel og adopsjon	306
7.2.1 Innledning	306
7.2.2 Foreldrepenger	308
7.2.2.1 Generelle vilkår for rett til foreldrepenger	308
7.2.2.2 Stønadsperioden ved fødsel	310
7.2.2.3 Stønadsperioden ved adopsjon	313
7.2.2.4 Utmåling av foreldrepenger	314
7.2.2.5 Fedrekvote	315
7.2.2.6 Mødrekvote	317
7.2.2.7 Gradert uttak og utsatt stønadsperiode	318
7.2.2.8 Enslig mor eller far med omsorg	320
7.2.3 Engangsstønad ved fødsel og adopsjon	320
7.2.4 Svangerskapspenger	321
7.2.5 Andre stønader forbundet med svangerskap, fødsel og adopsjon	322
7.2.6 Fører foreldrepengereglene til eldre førstegangsfødende?	323
7.3 Ytelser til enslig mor eller far	324

7.3.1 Innledning	324
7.3.2 Vilkår for rett til ytelsjer etter ftrl. kap. 15	325
7.3.2.1 Aleneomsorg for barn	325
7.3.2.2 Barnets alder	326
7.3.2.3 Omsorgspersonens sivilstand, formelt og i praksis	327
7.3.2.4 Tilknytning til Norge	329
7.3.2.5 Krav om yrkesrettet aktivitet	330
7.3.3 Overgangsstønad	332
7.3.3.1 Vilkår for overgangsstønad	332
7.3.3.2 Utmåling av overgangsstønad	333
7.3.3.3 Avkortning av overgangsstønad	334
7.3.4 Tilleggsstønader for foreldre i utdanning eller som er arbeidssøkere ..	336
7.3.5 Stønad til barnetilsyn når i arbeid	337
7.3.6 Misbruk og sanksjonsregler i ftrl. kap. 15	339
7.3.7 Utviklingstrekk i antallet stønadsmottakere og deres økonomi	340
7.3.8 Rettspolitiske vurderinger	343
7.4 Barnetrygd	344
7.4.1 Innledning	344
7.4.2 Hvem har rett til barnetrygd?	344
7.4.3 Barnetrygdens størrelse	346
7.5 Kontantstøtte	347
7.5.1 Innledning	347
7.5.2 Vilkår for kontantstøtte	348
7.5.3 Kontantstøttens størrelse og utbetaling	350
7.5.4 Rettspolitiske synspunkter	351
7.6 Ytelsjer til etterlatte	353
7.6.1 Innledning	353
7.6.2 Ytelsjer til gjenlevende ektefelle	353
7.6.2.1 Vilkår	353
7.6.2.2 Etterlattepensjon	354
7.6.3 Barnehjemspensjon	356

KAPITTEL 8

Inntektssikring ved høy alder	359
8.1 Innledning	359
8.2 Oversikt over pensjonsordninger	360
8.2.1 De tre hovedordningene	360
8.2.2 Folketrygdens alderspensjon	362
8.2.3 Tjenestepensjon	365
8.2.3.1 Privat sektor	365
8.2.3.2 Offentlig sektor	370
8.2.4 Individuelle pensjoner	372
8.3 Nærmore om folketrygdens nye alderspensjon	373
8.3.1 Grunnbegreper	373
8.3.2 Oppretting av pensjonsrettigheter	375

8.3.2.1 Garantipensjon	375
8.3.2.2 Inntektpensjon	376
8.3.3 Samordning	377
8.4 Nærmere om tre andre folketrygdordninger	378
8.4.1 Den «gamle» alderspensjonsordningen	378
8.4.1.1 Grunnpensjon	378
8.4.1.2 Tilleggspensjon	379
8.4.1.3 Særtillegg	381
8.4.1.4 Forsørger tillegg	382
8.4.1.5 Nivåsikring gjennom minstepensjon	385
8.4.2 Den reviderte alderspensjonsordningen	386
8.4.2.1 Pensjonselementene	386
8.4.2.2 Nivåsikring gjennom minste pensjonsnivå	387
8.4.3 Den kombinerte alderspensjonsordningen	388
8.5 Beregningstekniske regler	389
8.5.1 Levealdersjustering og fleksible uttak	389
8.5.2 Indeksregulering	391
8.5.3 Omregulering	392
8.5.4 Samordning med helsetjenester	392
8.6 Eksport av alderspensjon	393
8.7 Særregler ved yrkesskader	394

KAPITTEL 9

Fattigdomsbekjempelse, økonomisk sosialhjelp og kvalifiseringsprogram	399
9.1 Innledning	399
9.2 Oversikt og historisk tilbakeblikk. Menneskerettigheter	401
9.2.1 Historikk og fattigdomsgrenser	401
9.2.2 Menneskerettigheter	403
9.2.3 Grunnlovsbestemmelser	405
9.3 Dagens fattigdomsbekjempelse	406
9.3.1 Regjeringens overordnede politikk	406
9.3.2 Pensjonsinntektene har økt vesentlig mer enn sosialhjelpen	407
9.3.3 Hvem er fattige, og hvem mottar sosialstønad?	408
9.4 Økonomisk rådgivning. Frivillig og tvungen gjeldsordning	410
9.5 Reglene om økonomisk sosialhjelp	411
9.6 Stønad til livsopphold – rettskravsbestemmelsen	412
9.6.1 Innledning	412
9.6.2 Begrepet livsopphold	413
9.6.3 Utgifter til livsopphold skal primært dekkes ved arbeid eller på annen måte	414
9.6.4 Stønadsnivået	416
9.6.4.1 Individuell behandling og retningslinjer for stønadsnivået	416
9.6.4.2 Forsvarlighet og selvhjulpenhet	418
9.6.4.3 Oppholdskommunens ansvar	421

9.6.5 Formen på stønaden	422
9.6.6 Utbetaling av stønaden	423
9.6.7 Langtidsmottakere av økonomisk stønad	424
9.6.8 Rettighet – rettsanvendelsesskjønn eller fritt forvaltningskjønn?	425
9.7 Sosialhjelp i særlige tilfeller – etter skjønn	427
9.8 Vilkår for økonomisk stønad	429
9.8.1 Innledning	429
9.8.2 Hovedreglene om vilkår	430
9.8.3 Aktivitetsplikt for personer under 30 år	432
9.8.4 Unntak fra aktivitetsplikt ved «tungtveiende grunner»	433
9.8.5 Konsekvenser av vilkårsbrudd	434
9.9 Kvalifiseringsprogram og kvalifiseringsstønad	435
9.9.1 Innledning	435
9.9.2 Kvalifiseringsprogram	436
9.9.3 Kvalifiseringsstønad	439
9.9.4 Rettspolitiske vurderinger	440
9.10 Midlertidig botilbud for den som trenger det	441
9.11 Mulige følger av å gi uriktige opplysninger	444
9.12 Klage over vedtak	445
9.12.1 Hvilke vedtak kan påklages?	445
9.12.2 Klageorgan og klageorganets kompetanse	446
9.12.3 Rettighetspreg og domstolsprøving	447

KAPITTEL 10

Tvangshjemler og tvangsbruk i velferdsretten	451
10.1 Sosial kontroll og bruk av tvang	451
10.1.1 Innledning	451
10.1.2 Plan for framstillingen i dette kapitlet	452
10.2 Om rettigheter, verneregler og kontrollregler	453
10.2.1 Innledning	453
10.2.2 Overordnede verdier når interessene til «svake» grupper skal ivaretas	454
10.2.3 Verneregler	456
10.2.4 Kontrollregler	458
10.3 «Skjult tvang» i lovgivningen. Velferdsstatens to ansikter	459
10.4 Legalitetsprinsippet som skranke for tvangsbruk. Begrunnelserne for tvangshjemler	461
10.4.1 Legalitetsprinsippet	461
10.4.2 Begrunnelser for tvangshjemler i velferdslovgivningen	461
10.4.3 Oversikt over tvangshjemlene i velferdslovgivningen	463
10.5 Menneskerettigheter som beskytter den personlige integritet	464
10.5.1 Menneskerettighetenes stilling i norsk rett	464
10.5.2 Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen	465
10.5.3 FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter	470

10.5.4 FN-konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter	471
10.5.5 FN-konvensjonen om barns rettigheter	471
10.5.6 FN-konvensjonen om funksjonshemmedes rettigheter	473
10.5.7 Folkerettslige rekommendasjoner	474
10.6 Psykisk helsevernloven	475
10.6.1 Den viktigste helseloven som griper inn i borgernes frihet	475
10.6.2 Historikk	476
10.6.3 Rettskilder	477
10.6.4 Lovens alminnelige bestemmelser	479
10.6.5 Frivillig psykisk helsevern	480
10.6.5.1 Innledning	480
10.6.5.2 Frivillig innleggelse uten vilkår	480
10.6.5.3 Frivillig innleggelse med vilkår om tilbakehold	482
10.6.5.4 Et modifisert konverteringsforbud	484
10.6.6 Tvingen observasjon	485
10.6.7 Etablering av tvungent psykisk helsevern	487
10.6.7.1 Innledning	487
10.6.7.2 Grunnvilkåret «alvorlig sinnslidelse»	489
10.6.7.3 Minst ett lovfestet tilleggsvilkår må foreligge. Bortfall av samtykkekompetanse	491
10.6.7.4 Tvungent psykisk helsevern må framstå som det «minste inngrep»	494
10.6.7.5 Faglige og materielle krav ved tvungent psykisk helsevern	495
10.6.7.6 Krav om en skjønnsmessig helhetsvurdering	496
10.6.7.7 Prosessuelle krav ved etablering av tvungent psykisk helsevern	500
10.6.7.8 Pasientens rett til informasjon og rett til individuell plan	502
10.6.7.9 Strenge krav til vedtakets utforming og begrunnelse	503
10.6.7.10 Kravet om regelmessige kontrollundersøkelser av tvangsinnlagte pasienter	503
10.6.8 Kontrollkommisjonens overprøving av vedtak om tvangsbruk	503
10.6.9 Tvangsmidler og tvangsbehandling under institusjonsopphold	505
10.6.9.1 Innledning	505
10.6.9.2 Tvangsmidler	506
10.6.9.3 Tvangsbehandling	508
10.6.10 Pasienters personlige integritet skal ivaretas	511
10.7 Tvangshjemler og tvangsbruk i barnevernet	512
10.7.1 Innledning	512
10.7.2 Omsorgsovertakelse og fratakelse av foreldreansvaret	513
10.7.2.1 Innledning	513
10.7.2.2 Vilkår for omsorgsovertakelse	514
10.7.2.3 Plasseringsalternativer	517
10.7.2.4 Samværsspørsmålene	518
10.7.2.5 Fratakelse av foreldreansvaret. Adopsjon etter barnevernloven	519
10.7.2.6 Forbud mot å ta barn under barnevernet ut av Norge	521
10.7.3 Institusjonspllassering av barn med atferdsvansker	522
10.7.4 Tvangspllassering som vern mot menneskehandel	525
10.7.4.1 Innledning	525

10.7.4.2 Inngrepshjemler mot menneskehandel	525
10.7.5 Bruk av tvang i barneverninstitusjoner	527
10.8 Tvangshjemler overfor rusmiddelavhengige etter helse- og omsorgstjenesteloven	531
10.8.1 Innledning	531
10.8.2 Samtykke til tilbakehold – hovedregelen om tvangsbruk	534
10.8.3 Tilbakehold i institusjon uten eget samtykke	535
10.8.4 Tilbakehold av gravide rusmiddelavhengige	537
10.8.5 Bruk av tvang i institusjoner for rusmiddelavhengige	539
10.9 Prosessuelle bestemmelser for tvangsvedtak fattet av fylkesnemnder	541
10.9.1 Kort om fylkesnemndene	541
10.9.2 Fylkesnemndenes myndighetsområde	542
10.9.3 Fylkesnemndenes sammensetning og arbeidsmåte	543
10.10 Rettslige overprøvingsmuligheter ved tvangsvedtak	545
10.10.1 Vedtak om tvangssinnleggelse og retensjon i psykisk helsevern	545
10.10.2 Erstatningssøksmål ved feilbehandling av psykisk sykdom	546
10.10.3 Rettlig overprøving av fylkesnemndenes vedtak	547
10.11 Går samfunnet mot større eller mindre grad av tvangsvurdering?	549
 Litteratur, registre mv.	553
Forkortelser	554
Norske lovforkortelser	554
Andre forkortelser	555
Lovforarbeider	557
Norges offentlige utredninger	557
Odelstingspropositioner og andre lovpropositioner	559
Innstillinger til Odelstinget og andre lovinnstillinger	563
Stortingsdokumenter utenfor lovbehandling	564
Stortingsmeldinger	564
Stortingspropositioner	565
Innstillinger til Stortinget	565
Høringsnotater mv.	566
Rundskriv fra departementer og direktorater	567
Litteratur	568
Lovregister	578
Konvensjonsregister	589
Domsregister	591
Stikkord	595

Grunnbegreper og grunnprinsipper i velferdsretten

*Contra principia negantem
disputari non potest*

(Mot den som benekter grunnsetningen,
kan det ikke disputeres)

Et grunnleggende prinsipp som
fastslår nødvendigheten av å ha
felles utgangspunkt i en diskusjon

KAPITTEL 1

Grunnbegreper og grunnprinsipper i velferdsretten

1.1 Begrepet velferdsrett

1.1.1 Innledning

Velferdsretten omfatter i prinsippet alle rettsregler av betydning for den enkeltes velferd. Her i *Velferdsrett I* skal vi ta opp rettigheter på fem ulike hovedområder: helse- og omsorgstjenester, trygd, økonomisk sosialhjelp, opplæring og arbeid.

Ordet velferd har norrøn opprinnelse og brukes i to betydninger. Den ene vektlegger individuell velvære basert på trygge livsvilkår. Den andre vektlegger organisert virksomhet for å skape trivsel for en gruppe mennesker. Sammensetningen «velferdsstat» betegner en statsdannelse som legger stor vekt på å trygge livsvilkårene for individene.

Velferdsstaten er et barn av det tjuende århundret. Begrepet har særlig sine røtter i Tyskland fra slutten av det nittende århundret og i Storbritannia etter andre verdenskrig. Både Tyskland og Storbritannia ga inspirasjon til utbyggingen av det norske trygdesystemet og andre norske velferdsordninger. I Norge ble begrepet «velferdsstat» trolig brukt første gang under frigjøringsdagene. I hjemmefrontens leder Paal Bergs radiotale 9. mai 1945 uttalte han: «Vi skal få en velferdsstat, med like vilkår for alle.» (Dahl 1999 s. 341)

De norske velferdsordningene ble utviklet gjennom hele det forrige hundreåret og har fått stor betydning for borgerne. Relasjonen mellom borgerne og de offentlige myndighetene har gjennomgått en utvikling fra at borgerne kun ble pålagt plikter, til at de også har fått sterke rettigheter. Framveksten av en nå omfattende og finmasket velferdslovgivning har ført til at den nåværende statsformen omtales

som en *velferdsstat*. Gjennom desentralisering og utvikling av lokale ansvarsområder har også kommunene blitt viktige fordelere av velferdsgoder. Det har gitt opphav til betegnelsen *velferdskommuner*.

Velferdsordningens store betydning i det norske samfunnet kan illustreres med noen tallstørrelser, basert på statistikk fra Statistisk sentralbyrå (Statistisk sentralbyrå 2016 s. 20 og 34). De samlede årlige utgiftene i offentlig forvaltning for 2016 er beregnet til om lag 1550 milliarder kroner, noe som utgjør 50,1 prosent av BNP i samme periode. Det er første gang på mer enn 20 år at utgiftene overstiger halvparten av BNP. Den sterke veksten kan forklares ved at offentlige utgifter de siste årene har økt, mens BNP har avtatt svakt, målt i løpende priser. I offentlig forvaltning er det særlig utgiftene til investeringer, blant annet i vei og jernbane, som har bidratt til utgiftsveksten. Måles utgiftene i relasjon til Fastlands-Norges BNP, der blant annet inntekter fra utvinning av olje og gass er holdt utenom, utgjør de offentlige utgiftene nærmere 60 prosent.

Videre nevnes at rundt en fjerdedel av befolkningen har folketrygdytelser som sin primære inntektskilde. Av befolkningen er ca. en femtedel skoleelever og studenter, og rundt 25 prosent av befolkningen er ansatt i arbeids- og velferdsforvaltningen (Nav), helse- og omsorgstjenesten, barneverntjenesten og utdanningssystemet. Velferdsordningene kan betraktes som landets største «næring» og er i tillegg en vekstnæringer.

For å illustrere noen av de grunnverdiene som velferdsordningene bygger på, skal vi skissere to diametralt motsatte samfunnssystemer. Beskrivelsen er basert på Kjønstad (2000). Det ene samfunnssystemet er konkurransesamfunnet, hvor den enkelte selv har ansvaret for sin velferd. Det andre er solidaritetssamfunnet, hvor fellesskapet har ansvaret for borgernes velferd. I praksis befinner vi oss mellom disse ytterpunktene, men for å få fram nyansene og mellomvariantene er det viktig å beskrive ytterpunktene først.

1.1.2 Konkurransesamfunnet

Det kan hevdes at borgernes produktivitet blir størst når de selv må ta vare på egen helse og skaffe seg utdanning. I tillegg påstår det at produktiviteten blir større hvis den enkelte høster fruktene av egen innsats, og at økte inntekter fører til økte muligheter for større konsum og velferd for den enkelte.

På frikonkurransemarkedet kan den enkelte selge sin arbeidskraft, sine tjenester og sine produkter til høystbydende. Prestasjoner, innsats og kvalitet verdsettes og belønnes. «The economic man» er en tenkt figur som tilstreber å maksimere det øko-

nomiske utbyttet av det vedkommende har å tilby. Økonomen Adam Smith argumenterte for at hvis folk gis anledning til å forfølge egeninteressen, vil resultatet bli best for alle – som om prosessen ledes av en «usynlig hånd» (Eide 1999 s. 77).

På rettens område er det viktig at kontraktsfriheten får dominere. Vanligvis medvirker det til å gi likevekt mellom ytelse og motytelse. Staten må i konkurransesamfunnet føre en liberalistisk politikk og ikke gripe inn med reguleringer for å korrigere resultatene av markedskretenes frie spill.

I et slikt samfunn er det som regel den med best helse og evner som vinner konkurransen i utdanningssystemet, arbeidslivet og andre åpne markeder. De som tilhører denne gruppen borgere, kommer ofte fra ressurssterke familier og omgivelser.

1.1.3 Solidaritetssamfunnet

I et samfunn som bygger på solidaritet, er det gruppen eller kollektivet som er viktigst, ikke den enkelte borgeren. Solidaritetstanken kan ha ulike perspektiver, skalaer og nedslagsfelt, fra familien, slekten, nabolaget eller bygda, fagforeningen, kommunens innbyggere eller statens borgere til hele verdens befolkning.

Det som produseres av de enkelte medlemmene i gruppen, blir gruppens eiendom, og fordeles ut fra rettferdsprinsipper. For eksempel kan tildeling skje ut fra den enkeltes behov. Et slagord fra Marx er at «man skal yte etter evne og nyte etter behov».

Solidaritetssamfunnet tar vare på personer med dårlig helse og svake evner på linje med dem som bidrar mest til verdiskapingen. Det fører til at betydelige ressurser går til utsatte grupper. Borgernes innsats drives ikke av å skulle oppnå størst mulig egen velferd, men bygger på en ideologi om humanitet, solidaritet og likeverd. Den kan ha sin bakgrunn i kristen barnehjertighetstenkning, arbeiderbevegelsens kamp for fellesskapet eller bygge på andre ideologier.

1.1.4 Mellom konkurransesamfunnet og solidaritetssamfunnet

Det finnes verken et rendyrket konkurransesamfunn eller et rendyrket solidaritets- samfunn, men ulike mellomformer.

I Norge dominerer konkurranseprinsippet i utdanningssystemet og arbeidslivet. For eksempel vil ofte gode prestasjoner belønnes med høy lønn. Vi har imidlertid også regler som gir elever med lærevansker ekstra undervisning, og vi har et regelfestet oppsigelsesvern for arbeidstakere.